

Prugberger Tamás¹

A jogforrás és a jogi norma dogmatikai elemeinek tartalma és kifejtése az összefüggések tükrében²

Absztrakt

A tanulmány a jogforrással és annak tartalmával, a jogi normával foglalkozik, amelynek két típusa van. Az egyik az általános norma, vagyis a jogszabály, a másik pedig az eseti norma. Az általános normát alaki jogforrásként jogalkotásra hivatott hatóságok bocsájtják ki, míg az eseti normát jogalkalmazó közigazgatási hatóságok és bíróságok alkotják meg. A jogszabályok a társadalom széles köreire nézve tartalmazznak általános jogi normákat, amelyeket eseti ügyekben, határozatokban és ítéletekben kisszámú ügyfélre jogalkalmazó hatóságok és bíróságok alkalmaznak. Ezt követően a szerző kimutatja, hogy mindkét típusú normának van preambuluma, rendelkező része, amelyeket egyenként elemez.

Kulcsszavak: általános és eseti norma, bírósági ítélet, határozat, jogforrás, közigazgatási, preambulum, rendelkező rész, szankció.

Der Inhalt der dogmatischen Elemente der Rechtsquellen und der Rechtsnormen und deren Analyse im Spiegel der Zusammenhänge

Abstrakt

Der Beitrag beschäftigt sich mit der Rechtsquelle und deren Inhalt, mit der Rechtsnorm, die verfügt zwei Typen. Eine ist die allgemeine Norm, die Rechtsregelung und die andere ist die örtliche, oder gerichtliche Entscheidung. Die allgemeine Norm ist als Rechtsquelle von solchen Behörden herausgegeben, die berächtigt sind Rechtsregelungen zu verfassen. Die einzelne staatliche Entscheidungen, also die konkret Normen sind am meisten durch die Verwaltungsbehörden und Gerichte veröffentlichen. Die Rechtsregelungen enthalten Rechtsbefehlen für die breitere Gesellschaftskreise, die von den Verwaltungsbehörden und den Gerichten angewendet werden. Der Autor stellt das Struktur der Rechtsregelung nach der Behandlung dieser Problemen dar, und beschäftigt sich mit den Elementen der Rechtsregelung. So erörtert der Autor ausführlich das Preambulum, den Befehlungsteil und am Ende die Sanktion.

Schlusswörter: Allgemeine und einzelne Norm, Anordnung, Anordnungsteil, gerichtliches Urteil, Preambulum, Rechtsnachteil, Sanktion, Rechtsquelle, Verwaltungsbefehl.

I. A jogi norma jellege és leglényegesebb általános vonásai

E témakörben elsődlegesen a norma fogalmát kívánjuk tisztázni. A norma olyan általános zsinórmérték, amelyet azoknak, akiknek szól, vagy akiket érint, követniük kell. A jogi norma lapja az erkölcsi norma. Mindkettő kialakulása a társadalmi gyakorlaton nyugszik. Az egyéni érdekeknek és a mindenkori közösségi vezetésnek az egyéni és a csoport érdekekkel való összhangba hozatalával valamint a természetfeletti jelenségektől való félelemtől színezve

¹ Professor emeritus Miskolci Egyetem.

² DOI szám: 10.59558/jesz.2025.2.80

alakult ki. Az azonos típusú eseti viták az ellenérdekű felek által felkért bírák eseti döntései alapján kialakult a szokás, ami jogforrássá vált, és az abban foglalt követendő előírás a kialakult szokáson nyugodott. Mindezt figyelembe véve kétféle norma ismeretes.³ Az egyik az *általános norma*, amelyet egy társadalmi körhöz tartozó valamennyi jogalannak, természetes és jogi személynek követnie kell, és ezt, ha az adott körhöz tartozó jogalanyok közül valaki megsérti, akkor a hatóság olyan eseti normává alakult hatósági határozattal, amely a megsértő jogalannal szemben egyedileg normatív, vagyis állami úton végrehajtható határozattal valamilyen jogkövetkezményt, szankciót alkalmaz. Az *eseti norma*, másként megfogalmazva a normatív aktus a jogsértő jogalanyt többnyire a jogsértő állapot megszüntetésére, az eredeti állapot helyreállítására, a kár felszámolására vagy megtérítésére kötelezi. Ha pedig a jogsértés a társadalom szélesebb köreire is veszélyes, a joghátrány megtorlás jellegűvé válhat. Ilyen a közigazgatási bírság és a büntetőjogi büntetés. *Az általános jogalkotási normatív szabály ilyen módon a jogalkalmazás szintjén eseti normává válik, amely közigazgatási határozatban vagy bírósági ítéletben ölt testet.* Ami a bírósági ítéletet illeti, arra a büntető törvénykönyvben felsorolt súlyos bűncselekmények valamelyikének elkövetése esetében állami intézkedésből eredően hivatalból, közvádra indul meg az eljárás. Ezzel szemben a társadalomra kevésbé veszélyes büntettek esetében az ún. „civilisztika” körébe tartozó polgári jogi, gazdasági jogi, munka- és szociális jogi ügyekhez hasonlóan petícióra, vagyis keresethez hasonló magánvádnak elnevezett eljárás során kérelemre indul meg az eljárás, ahol bírósági ítélettel keletkezik eseti norma, amelybe foglaltakat az érintettek végrehajtani jogosultak, illetve kötelezettek aszerint, hogy mit tartalmaz az ítélet. Hasonló a helyzet a közigazgatásban is. Közigazgatási tartalmú általános norma alapján hivatalból és/vagy kérelemre indul meg a közigazgatási eljárás, ahol a hatóság által meghozott döntés képezi az eseti normát. Állami úton keletkező jogi norma ennél fogva lehet széles körre kiterjedő általános jogi norma, vagyis jogszabály, és lehet egyedi állami határozattal létrejövő egyedi jogalanyt vagy szűkebb, esetleg tágabb jogalanyi csoportot érintő jogi norma. Bár az állami jogforrásból adódó norma jogkövetkezménye többnyire joghátrány, mivel rendelkezés megsértésének a következménye. Adódik azonban olyan helyzet is, amikor a jogalany anélkül, hogy arra kötelezve lenne, valamilyen veszélyt elhárít vagy megsértett jogszerű helyzetet helyreállít. Ilyen esetben a jogkövetkezmény jogelőny lehet. A közigazgatási határozatban és a bírósági ítéletben negatív jellegű jogkövetkezmény, vagyis joghátrány a kérelem elutasítása, vagyis a marasztalás, a bírság és a büntetékiszabás, míg pozitív jogkövetkezmény a hatósághoz felterjesztett kérelem, valamint a bírósági kereseti kérelem vagy az ellenkérelem teljesítése.

A tartalmából eredően jogi norma az is, amit a felek a szűkebb- és a tágabb értelemben vett „civilisztika” körében egymással megegyezve, kölcsönös akarat-megegyezéssel *szereződésként* kötnek meg. Két fél között megkötött egyedi szerződés a feleket kötelező jogi normát tartalmaz, míg a társasági szerződés egy szűkebb vagy tágabb csoportra vonatkozóan tartalmaz jogi normát. A polgári jogi társasági szerződésnél komolyabb norma az, amellyel a jogi személyek szabályozzák belső viszonyaikat és működésüket, mert eltávolodik a szerződéstől és közelít a jogszabályhoz. A jogi személyek alapszabályához és más belső szabályzataihoz hasonlóan ilyenként minősíthetők még a szakszervezetek és a munkáltatói érdekvédelmi szervezetek között létesülő, sokszor országos kiterjedésű kollektív szerződések, amelyekhez nem egy esetben az állam is csatlakozik. Ugyanakkor egyre több az olyan gazdaságirányító és gazdaságtámogatási közszolgáltatási szerződés, amelyeket az állam a gazdaság szereplőivel, az országos gazdaságvitelre kiható termelő, kereskedelmi és szolgáltató vállalatokkal köt meg az ipar, a mezőgazdaság és a lakossági ellátás tekintetében. Ennél fogva

³ Ld. Maine Sumner, Henrik: A jog őskora. (ford. és jegyzetekkel kieg. Pulszky Ágost), Magyar Tud. Akadémia Könyvkiadó Hivatala, Budapest, 1875, I-III.V. VIII-IX. fejezetek. Fustel de Coulanges: Az ókori község. (ford. Bartal Antal), MTA Könyvkiadó Hivatala, Budapest, 1893, 1, könyv I-IV. fejezetek, 2. könyv I-III. és X-XIII. fejezetek.

van átjárás az állami jogszabályi normatívából a szerződési normatívába és a szerződésből a hatósági irányába. Ilyen helyzet áll fenn akkor, amikor a gazdasági szféra közigazgatási szerződéssel elfogadja az állami akaratot, amelyért cserébe az államtól az elfogadó cég pénzügyi előnyt, támogatást kap.⁴ E közigazgatási közszolgálati, valamint munka- és szociális jogi kollektív (tarifa)szerződések súlyát jelentősen befolyásolja, hogy milyen szinten, azaz országos, területi vagy települési szinten kötik meg őket. Ez egybe cseng a jogforrás-hierarchiával. Az ún. „alaki jogforrás”, vagyis, hogy milyen szintű és tekintélyű hatóság bocsájta ki a jogi normát, a jogszabályt, az eseti jogi normát jelentő határozatot vagy ítéletet, valamint, hogy milyen szinten kötik meg a közigazgatási, valamint a munka- és szociális jogi kollektív szerződést, jelentősen kihat az alaki jogforrás által kiadott „anyagi jogforrás” erejére, vagyis a jogkövetésre.

Ez a kérdés jogelméleti szinten szükségszerűen előhossa a jogi norma alulról felfelé történő megközelítésének a tanát, amelynél a jogalkalmazás és a jogkövetés, valamint a jogállamiság szempontjából a törvény és a jogi tartalom rendszerbe foglalását jelentő törvénykönyv áll középpontban. A törvény és a törvénykönyv országos kiterjedésre általában egy jogág vagy jogterület egészét vagy részintézményét fogja át, míg a törvényi szintű jogforrások felett a valamennyi jogágra kiterjedő alaptörvény, illetve az alkotmány áll, amely a közjog és a magánjog, valamint a kettő közötti vegyes szakjog területét fogja át. Az emberi társadalom fejlődésével egyre bonyolultabbá vált alapvető erkölcsi és etikai elvekből az individuális érdekek szintéziseként kialakult közérdekek újabb szintézist kialakítva a társadalmat vezető grémium érdekeivel a törzsi „zágákhoz” hasonlóan jelent meg a természetjog értékmérő jelleggel, belőle pedig az egyre bonyolultabb részletező jogi szokásrendszer, a szokásjog, amely az állami intézményrendszer kancellária rendszerű kifejlődésével fokozatosan írott joggá vált. E folyamat nagyon jól nyomon követhető az európai kontinentális jogrendszeren belül Savigny, Jhering, Radbruch és Verdross, valamint mások munkásságán keresztül, amit jól összefoglal az újabb magyar jogelméleti irodalomban Peschka, Varga és Szabadfalvi.⁵ Ez a szemlélet a jogi realitásokból kiindulva az ember veleszületett természetéből és a társadalmi folyamatok szociológiai törvényszerűségeiből, valamint a világegyetem élő- és élettelen elemeiből összetevődő rétegelméletről komplex módon vezeti le a helyes jog értékmérőit, kiterjesztve az egész világegyetemre.⁶

Ugyanakkor jelentkezik ezen a területen egy nagy törés is, mégpedig Hans Kelsen tiszta jogtana részéről, aki teljesen doktriner alapon közelíti meg az alapszabály kérdését. A természetjogot, mint jogon túli, metajurisztikus jelenség létét tagadja. Azt az erkölcs világába helyezi, amit a jog szempontjából irrelevánsnak tart. Kiiktatja a helyes jog szempontjából a

⁴ Az indirekt gazdaságirányítási rendszert legtökéletesebben Franciaország fejlesztette ki, ahol azok a vállalatok, amelyek közigazgatási szerződést kötve az állammal, hajlandók saját gazdasági tevékenységüket a központi tervjavaslattal összeegyeztetni, adókedvezményben és/vagy pénzügyi dotációban részesülnek. Többé-kevésbé e rendszer szerint működik a nyugat-európai országok szociális piacgazdasága. Ld. Sárközy Tamás: A gazdaságirányítás és a vállalatok. Kossuth Kiadó, Budapest, 1979.

⁵ Peschka Vilmos: A modern jogfilozófia alapproblémái. Gondolat Kiadó, Budapest, 1972, II. fejezet, 108-135. p.; Uő: Max Weber jogszociológiája. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1975, IV. fejezet (jogi norma kialakulása és jogfejlődése), 97-114. p.; Uő.: A jogszabályok elmélete. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979, 9-33. p.; Uő: Jog és jogfilozófia. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó (KJK), Budapest, 1980, I. rész, (Kritika és történelem), 36-195. p.; Varga Csaba (szerk.): Antológia a század első felének jogelméleti irodalma köréből. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1981. Időrendi sorrendiségben a magyar jogelmélet képviselőivel együtt a reájuk hatást gyakorolt külföldi jogdogmatikusokra is lásd: Szabadfalvi József: A magyar jogbölcseleti gondolkodás kezdetei. Gondolat Kiadó, Budapest, 2011.; Uő: Kísérlet az „új magyar jogfilozófia” megeremtésére a 20. század első felében. Gondolat Kiadó, Budapest, 2014.

⁶ Losonczy István: Jogfilozófiai előadások vázlatja. [Könyvomat] Pécs, 1948. Uő.: Egy realista jogfilozófia alapjai. [Gépirat] Pécs, 1948. In Varga Csaba (szerk.): Losonczy István: Jogfilozófiai előadások vázlatja (előadásvázlat + függelék). Szent István Társulat, Budapest, 2002, 35-47. és 237-241. p.; Hartmann, Nicolai: Teleológiai gondolkodás. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1970.

jogszociológiát és a szociálpszichológiát egyaránt. Csak a jog belső inerciájával és a jog szerkezeti elemeinek a jellegével foglalkozik. A „sein” és a „sollen” problémája nála is felmerül, azonban nem hatékonysági, hanem szerkezet-felépítési, logikai értékmérőként, ami összefügg nála azzal, hogy az alapnorma felett értékmérőként nem a modern világ jogeszméi szükségleteinek elemeiből összeálló természetjog, hanem egy joglogikai megközelítésű hipotetikus alapnorma áll.⁷

Nem állt messze ettől, vagyis a tiszta jogtántól a szovjet-országi jogtudomány által kidolgozott és a II. világháború után a politikai és gazdasági befolyási övezetbe került közép- és kelet-európai államokra rákényszerített szintén tiszta jogtaninak mondható szocialista-kommunista jogelméleti felfogás, amely szerint természetjog nem létezik és úgyszintén a modern államban és jogban a szokásjog sem, csak az írott tételes jog, amelyet eseti döntéseik során a hatóságok és a bíróságok alkalmaznak deduktív jelleggel az egyes jogesetek eldöntése során. Sem természetjog, sem társadalmilag kialakult szokásjog ma már nem létezik objektív általános jelleggel, csupán individuális jogtudati síkon, ami a tételes jog előírásainak bizonyos ismerete alapján kerül a társadalom tagjainak a tudatába, és ami a meg nem dönthető módon vélelmezett (praesumptio iuris et de iure) elhatározásuk szerint a többségnél jogkövetésben, a kisebbségnél elutasításban nyilvánul meg. Ennek megfelelően a jogalanyok vagy követik a tételes jog előírásait, vagy szembe helyezkednek vele, és ez utóbbi esetben az illetékes közigazgatási hatóság vagy bíróság eseti döntést hozva szankciót, azaz a tételes jog által megállapított joghátrányt alkalmazva helyreállítja a megsértett jogi helyzetet.⁸ Mindez egyértelműen arra utal, hogy a szovjet és a közép- és a kelet-európai kommunisztikus szocialista felfogás lényegében ugyanúgy a tiszta jogtani felfogás alapján állt, mint a Hans Kelsen által vallott polgári jogelméleti irányvonal.

Ez által két szélsőséges jogi felfogás létezik a modern jogelméletben ezen a téren. Az egyik, amely alapján részben a társadalmi gyakorlat és az emberi természet által kialakult természetjog ma is felül írhatja a tételes írott jogot, míg a másik a polgári és a szocialista tiszta jogtan.

Mindkettővel szemben azonban létezik egy középutas felfogás, ahol az általános írott jog mellett érvényesülő jogelméleti felfogás szerint a csak természet- és szokásjogi alapon álló jogi szemlélet és jogalkalmazás az ősi tételes jogok megjelenésével, Mózes, Hammurápi, a fáraók, valamint más ókori uralkodók köbe és kiégetett agyagtáblákba vésett törvényei, valamint a királyi időszak vége felé vagy a köztársasággá válás idején a fiatal ókori Római államban megalkotott XII táblás törvénnyel megszűnt a kizárólagos természet- és szokásjogi alapon álló elbírálási szemlélet, ami leszűkítve szubszidiárius, azaz kiegészítő jelleggel maradt meg az általános tételes jogi előírások hézagainak kitöltéseként.⁹ Hozzátehetjük, hogy ez az ókori folyamat ismétlődött meg a népvándorlás korában is, amikor a Római Birodalom területére beköltözött barbár törzsek elhagyva saját szokásjogukat, fokozatosan átvették a római jogot.¹⁰ Ez a kontinentális Európában következetesen valósult meg, ahol a justinianusi tételesjog lett a minta a középkori glosszátorok, posztglosszátorok és kommentátorok részéről, míg az angolszász szigetországban az eseti aktusokon nyugvó joggyakorlat, amely a Római Birodalom fénykorban a római esetjogászok esetmegoldásainak a gyűjteményén, a *Digestán* alapult.¹¹ A legújabb jogfejlődésben a két jelenség között kölcsönös közeledés tapasztalható,

⁷ Kelsen, Hans: *Tiszta jogtan.* (ford.: Bibó István) (szerk.: Varga Csaba) Bibó István Szakkollégium Kiadása, Budapest, 1988.

⁸ Antalffy György – Samu Mihály – Szabó Imre – Szozáczky Mihály: *Állam és jogelmélet.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1970.

⁹ Kiss Géza: *Interpretatio és szokásjog a római magánjogban.* [In Pauer Imre (szerk.): *Értekezések a társadalmi tudományok köréből.* XIV. kötet 3. szám] MTA. II. osztály kiadása, Budapest, 1909, 6-7. p. vagy 124-125 p. [A kisebb oldalszám a szeparátumé, a nagyobb a bekötött kiadásé.]

¹⁰ *Ibid.* Valamint Pokol Béla: *A jurisztokratikus állam.* Dialóg Campus, Budapest, 2017, 30-32. p.

¹¹ Kiss: i. m. 17-22./135-139. p.; Pokol: i. m. 30-32. p. Részletesebben Hamza Gábor: *Az európai magánjog*

ahol az angolszász jogrendszerben egyre több általános „act” azaz normatív aktus, vagyis törvény jelenik meg a „case law” mellett, míg a kontinentális Európában bizonyos fokig szélesedik a szokásjognak is mondott természetjog kiegészítő szerepe a bírósági és a közigazgatási döntéshozatalban. Ugyanakkor erre a kiegészítő természet- és szokásjogra egyre erőteljesebben hat a jogtudomány, amely a tételes jogot és a jogtudományt is egyre nagyobb mértékben befolyásolja.

Még e helyen indokolt foglalkozni azzal, hogy milyen módon alakuljon a jogalkotás annak érdekében, hogy a hatályba lépő jogszabályt a társadalom többsége – ideértve a természetes személyeken kívül a jogi személyeket is – elfogadja, és ezáltal mind a jogkövetés, mind a közigazgatási, mind pedig a bírói jogalkalmazás, mind pedig az államhatalom gyakorlása sikeres legyen, és megfeleljen a jogállamiság követelményeinek.¹² Hogy ez megvalósuljon, vissza kell nyúlnunk az ókori római remekjogászok által vallott „ius suum cuique tribuere” állásponthoz, vagyis minden jogalany számára biztosítani kell az őt megillető jogot, amit Ulpianust követően Jhering bontott ki, hogy az „őt és a vele szemben álló másikat megilletés” mögött az egy vagy több érdek, mégpedig az anyagi és az eszmei érdek húzódik meg, amely érdektől felfelé haladva a családon keresztül kis közösségi érdeken keresztül egyre nagyobb közösségi érdek felé tendál, ahol az egyéni és a kis közösségi érdekek kollízióját a jognak az érdekek méltányos összhangba hozatalával kell feloldani, amit a XX. század elejének a jogtudománya és jogállamisága az „aequitas”, a méltányosság és igazságosság allegóriájának az elvében határozott meg.¹³ Ez pedig korunkban a jogalkotásból kiindulva a jogkövetés és a jogalkalmazás során egyaránt az érdekek méltányos összhangba hozatalának, kiegyenlítésének a követelményét jelenti, amely a jogalkotáson keresztül a spontán jogkövetésben és a jogeset elbírálásban egyaránt meg kell, hogy jelenjen.¹⁴ Ennek megfelelően kell a törvényt megalkotni és a jogalkalmazásban interpretálni, értelmezni a társadalmi többség egészséges jogtudatának figyelembe vételével. Hogy ez megtörténjen, ezt a jogalkotást törvényben is meg kellene jeleníteni.¹⁵ Eme kritériumoknak azonban a jogalkotásról szóló mai magyar 2010. évi XXX. törvény a 2019. évi II. és a 2024. évi XVII. törvénnyel történt módosítását követően sem felel meg. Valamennyi fejezete csak a jogalkotás technikai és formális követelményeiről rendelkezik, valamint, hogy mely hatóságokkal szükséges egyeztetni. Arról azonban nincsen szó, hogy hivatalból az érintett érdekvédelmi szervezeteket a jogalkotás menetébe egyenjogú félként be kellene vonni, és álláspontjukat érdemi jelleggel figyelembe kellene venni, miként ez az USA több államában előírás. Annyi van a jogalkotás alapvető követelményeit tartalmazó fejezetben kimondva, hogy amennyiben valamely szervezet közli, hogy az adott jogalkotás az érdekeit érinti, akkor szükséges a meghallgatása. Annál fogva azonban, hogy a jogalkotási törvény nem mondja ki az érdekvédelmi szerveknek a jogalkotásba hivatalból történő bevonási kötelezettségét, fennáll az a veszély, hogy nem is értesül arról, hogy jogalkotás valósul meg. Ezen kívül a jogszabály előkészítéséről szóló IV. fejezet csak a jogszabály szakmai tartalmának és jogrendszerbe illesztésének a követelményét hangsúlyozza, ami elsősorban jogtechnikai kérdés. Szól azonban az előzetes hatásvizsgálatról. A törvény szerint ennek során vizsgálni kell a készülő jogszabály társadalmi, gazdasági, költségvetési, környezeti és egészségügyi hatásait, valamint adminisztratív terheket befolyásoló hatását. Ez mind helyes. Azonban vizsgálni kellene a szociális, kulturális és közéleti hatásait is. Ez azonban hiányzik. Mindennek

fejlődése. A modern magánjogi rendszerek kialakulása a római jogi hagyományok alapján. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2002, 2. pont (Az európai ius commune 44-45. p.), 5-8. pontok (Itália, Franciaország, Spanyolország-Portugália, Német-Római Szent Birodalom) 54-80. p. és a 11. pont (Anglia Wales 81-83. p.).

¹² E lényeges szempont beható elemzését ld. Peschka Vilmosnál: A jogszabályok elmélete. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979.

¹³ Kiss: i. m. 17/125. p. és 21/139. p.

¹⁴ Ld. bővebben Prugberger Tamás: Érdek és érdekegyeztetés a jogban. Bíbor Kiadó, Miskolc, 2002.

¹⁵ Vö. Kiss Géza: 7/125. p. és 9/127. p.

eredményes vizsgálatához ki kellene mondani a törvényben a jogszabály előkészítése során alkalmazandó több irányú és több módszerű szociológiai és szociálpszichológiai vizsgálat és felmérés szükségességét, valamint az érintett érdekvédelmi szervezetek és szakmai testületek véleményének a megkérdezését és a jogszabályelőkészítésbe hivatalból történő bevonásának szükségességét.

II. A jogi norma tartalmának főbb területei és rész elemei

Ami az általános és az eseti normát illeti, mindkettőben ugyanazokat az elemeket találjuk meg. *Preambuluma* és *záradéka* van minden jogforrásnak, de ugyanígy a szerződés irányába haladva, minden jogi személy belső szabályzatának, különösen az alapszabálynak és a társasági szerződéseknek, valamint a kétoldalú szerződéseknek, de ugyanígy az eseti jellegű hatósági határozatoknak és a bírósági ítéleteknek is. Bár ezt a jogalkotásról szóló 2010. évi XXX. törvény a 2019. évi II. és a 2024. évi XVI. törvénnyel történt novelláris módosítást követően sem mondja ki. Magyarországon is minden általános jogi normát, vagyis jogszabályt tartalmazó jogforrásnak *preambuluma* van, nemcsak az alkotmánynak, illetve az alaptörvénynek, valamint az európai rendeletnek és az irányelvnek. Az eseti hatósági normáknál és a bírósági ítéletek esetében eddig ezt a részt és a peres felek megnevezését, valamint az ügy tárgyának a bemutatását a bevezető rész és az eljáró bírói tanács megjelölése tartalmazta, ha csak átvételre nem kerül az Európai Bíróság ítéleteinek *preambulum* jellegű hosszabb bevezetésének a rendszere. A normatív tartalmú jogszabály függetlenül attól, hogy a jogforrási hierarchián belül hol helyezkedik el, a bevezető, *preambulumi* részben tartalmazza a szabályozás kibocsátásának az indokát és ezt követően jön a rendelkező rész, míg az eseti határozatban és bírósági ítéletben a rendelkező rész leírását követően kerül sor a határozat, illetve az ítélet indokolására. *A jogforrások rendelkező része*, valamint a jogi személyek belső szabályzatainak és a szerződéseknek az egyes pontjai tartalmazzák a bennük szereplő jogalanyok jogait és kötelezettségeit. Jogszabályok esetében azokat a jogokat és kötelezettségeket, amelyek betartását a jogszabályban meghatározott jogalanyi körtől a jogalkotó elvár, míg eseti jogi norma, vagyis határozat, hatósági határozat és bírósági ítélet, valamint szerződés esetében az azt létre hozó jogalkalmazó, a bennük foglalt kötelezettségek, illetve elvárások konkrét teljesítését. Ezek lehetnek kötelezően követendő *kógens*, vagy a felek által módosítható, sőt figyelmen kívül hagyható *diszpozitív* előírások. Újabban azonban itt is átjárás tapasztalható egymás irányába, amelynek hatására egyre terjed a *relatív kógencia* és a *relatív diszpozitivitás*, főleg a munkajogban. Ugyanakkor a több pilléren alapuló kötelező nyugat-európai társadalombiztosítási jogban az alappillért a kógens előírások adják, míg a kiegészítő jellegűeknél a relatív diszpozitivitás a jellemző. A rendelkező részben előírtak betartása a jogi normák túlnyomó többségében kötelező, vagyis megsértésük „*ex lege*” negatív jogkövetkezményekkel jár. A jogforrások túlnyomó többsége ezért *lex perfecta* jellegű, vagyis megsértésük esetére tartalmazza a hátrányos jogkövetkezményeket is. A jogforrás rendelkező részének nem, vagy nem megfelelő betartása esetére jogkövetkezményt nem alkalmazó *lex imperfecta* jellegű jogforrás csak ritkán fordul elő az egyes jogrendszerekben, így a magyarban is. Ilyen a német é a magyar munkajog esetében az üzemi tanács, aminek megalakítását a német Üzemi Alkotmánytörvény (*Betriebsverfassungsgesetz*) és a magyar Munkatörvénykönyv előírja, a megalakítás elmulasztásához azonban egyik állam sem fűz joghatást.¹⁶

¹⁶ A „*lex imperfecta*” tipikus esete, hogy mind a német jogban, mind a magyar jogban 50 főt meghaladó üzemekben üzemi tanácsot kell választani, viszont elmaradása sem a német Üzemi Alkotmánytörvény (*Betriebsverfassungsgesetz*), sem a magyar Munkatörvénykönyv nem fűz semmilyen szankciót. Ld. Prugberger Tamás – Nádás György: Európai és magyar összehasonlító munka-, és közszolgálati jog. Complex Wolters Kluwer, Budapest, 2014, 643. és 682. p.

Visszatérve még a normatív aktusok között fennálló hierarchikus rendszerre, azt mind a jogszabályi-szabályzati norma, mind az egyedi normatív hatósági aktus esetében általános elvként az azt kibocsátó hatóságnak az állami mechanizmus ranglétrájában elfoglalt helye határozza meg. Ebből adódik, hogy nemcsak egy alacsonyabb szinten álló jogszabály nem állhat ellentétben egy magasabbal, hanem ez a szabály vonatkozik a társasági szerződéses úton meghozott jogi normákra is. Ezen az alapon egy alacsonyabb, pl. egy vállalati vagy megyei szintű munkajogi kollektív szerződés nem állhat ellentétben egy országos szintűvel, illetőleg csak abban az esetben, ha az alacsonyabb szintű normában meghatározott előírás a magasabbhoz viszonyítva kedvezőbb. Ugyanez vonatkozik a vállalati szférában a lépcsőzetes jogi személyiséggel rendelkező olyan nagyvállalatok lépcsőzetesen megalkotott belső szabályaira is, amelyekben az egyes területi egységek önálló jogi személyiséggel vannak felruházva, ugyanakkor beletartoznak a központi jogi személyiségébe és részesei annak.¹⁷ Ez az elv vonatkozik az eseti normatív aktushozatali tevékenységre és a bírósági ítélezésre egyaránt, ahol az alsóbb fokon meghozott normatív döntést a jogorvoslat során felülbírálni jogosult hatóság új eljárás lefolytatását rendeli el, az alsó szint köteles a felsőszinten megfogalmazott iránymutatás figyelembe vételére.

Míg a jogi normatívákat megtöltő tartalmi előírások számtalan variációt mutatnak fel és a legváltozatosabb kép fogalmazódik meg a normatív tartalmú jogok és kötelezettségek tekintetében, amit előre látni nem lehet, ezért annak vizsgálta azon felül, amiről eddig szó esett, lehetetlen. A jogok és a kötelezettségek ugyanis számtalan élethelyzethez kötődnek. Ezért minden egyes esetben konkrét módon lehet csak az adott normában megfogalmazott jogokat és kötelezettségeket elemezni. Ezzel szemben a jogkövetkezmény levonásának módját, vagyis a szankciót illetően egy sor olyan kérdés és követelmény van, amely jogelméletileg nagyon is releváns. Ezért arra egy külön fejezetet szentelünk, összekapcsolva az eddig tárgyaltakkal.

III. A jogi norma alkotásával és alkalmazásával összefüggő jogkövetkezmény – a szankció

A szankció szóhasználatnak történelmi gyökere van és elsődlegesen a törvényalkotással függ össze, mivel minden törvény, törvényi szintű jogforrás a király jóváhagyásával lépett hatályba. Vagyis a király szentesítette a törvényt. Ez áll fenn ma is az alkotmányos monarchiák esetében, de azokban az államokban is, ahol az államfő köztársasági elnök és esetleg hatásköre inkább reprezentatív. Ez a helyzet Magyarországon, ahol a parlament hozza meg a törvényt, de a köztársasági elnök aláírásával lép életbe és egyúttal többnyire hatályba is. Korábban a bíróságok is a király nevében hozták meg az ítéletüket, ma viszont erre az állam nevében kerül sor. A szentesítés, vagyis a szankcionálás eredetileg a normatív aktushozás ünnepélyes jellegét és jelentőségét volt hivatva demonstrálni. Ma viszont nemcsak nálunk, hanem a legtöbb államban az állam nevében hirdetik ki mid a normatív anyagi jogforrást, vagyis a jogszabályt, mind pedig az egyedi normatív aktusokat, a közigazgatási határozatokat és a bírósági ítéleteket egyaránt.

Ezért ma a szankcionálás alatt nemcsak a laikus közfelfogás, de a jogi szakma is többnyire negatív jellegű jogkövetkezmény-levonást, vagyis hatósági joghátrány alkalmazást ért, ami jogszabályi előírás megsértésével függ össze. Jogelméletileg a szankció, pontosabban a joghátrány egy vagy több jogalanyra történő kiszabásánál több körülményt és feltételt kell figyelembe venni. Az első, hogy melyik fórum jogosult annak az eljárásnak a lefolytatására,

¹⁷ Sárközy Tamás: A jogi személy elméleti átalakulása. Vizsgálódás a szervezetek komplex jogalanyiségéről. KJK, Budapest, 1985, 134-246. p. (Németországban eme lépcsőzetes jogi személyiségelmélet fő képviselője Fabricius, Ott és Ostheim. Bővebben ld. Sárközynél); Prugberger Tamás: A jogalanyiség strukturális felfogásának megjelenése és alapproblémái a szövetkezetek gazdasági és szervezeti életében. Szövetkezeti Kutató Intézet, Közlemények, 201. SZÖVORG Kiadó, Budapest, 1987, 38-47. p.

amelyen a joghátrány kiszabására sor kerülhet. Ez attól függ, hogy a jogsértés melyik anyagi jogi jogág tételes-jogi szabályának sérelmével járt. Ennek megfelelően, ha szak-közigazgatási szabálysértés történt, akkor a hatáskörrel rendelkező szak-közigazgatási szerv folytatja le az eljárást első fokon, jogorvoslattal azonban az ilyen ügyek a közigazgatási bíróság elé kerülnek. A tágabb értelemben vett civilisztikához tartozó jogsértések elbírálására és joghátrány kiszabására főszabályként a rendes bíróságok polgári ügyszakai kompetensek, vannak azonban országok, ahol még ezen belül is jelentkezik szakosodás munkaügyi bíróság, társadalombiztosítási-szociális ügyi bíróság, mezőgazdasági ügyi bíróság (Németország, Franciaország, Belgium, Svédország, Egyesült Királyság).¹⁸ Mivel jogrendszer-tagozódási szinten a büntetőjog a jogsértések társadalomra veszélyességének magas foka esetén valamennyi jogág tételes-jogát átfogja, ezért a büntetőjogi előírások megsértésével összefüggő büntető ügyek tárgyalására és a büntetések kiszabására a bíróságok büntető ügyszakai (büntető kollégium) jogosultak. Itt is adódnak azonban specialitások, mivel szinte minden államban a fegyveres testületek körébe tartozó büntetőügyekben a katonai bíróságok járnak el, az állambiztonságot sértő politikai büntetőügyekben pedig vagy esetenként létesítendő külön bíróság vagy a legfelsőbb bírósági szint külön tanácsa, illetve az államtanács jár el.¹⁹ Mindez arra utal, hogy a jogkövetkezmény, vagyis a joghátrányt tartalmazó szankció alkalmazásának eljárásjogi mechanizmusa jogdogmatikailag összhangban áll a jogrendszer anyagi jogi tagozódásával.

Rátérve most arra a kérdésre, hogy mikor kerülhet sor jogfilozófiai szempontból jogszerűnek ítélve szankció, vagyis joghátrány alkalmazására, az előbbi bekezdésen túlmenő eljárási szakszerűség biztosításán túlmenő objektív és szubjektív körülmények a következők. a.) Fennáll-e tételes-jogi sérelem és az milyen mértékű negatív hatást váltott ki valamilyen védett jogi körülményre, tárgyra vagy jogalanyra, ami az okozatot jelenti? b.) Mennyiben ismert az okozó körülmény, vagy az okozó jogalany? c.) Fennáll-e az ok és az okozat között jogilag releváns összefüggés? d.) Ha igen, és ha a jogsértő okozati folyamat résztvevője jogalany (természetes és/vagy jogi személy), felelősség terheli-e a jogsértésért, vagyis felróható-e a kérdéses jogalany a jogsértés, és ha igen, objektíve mennyiben hat ki reá az esetleges kockázatviselésre való tekintettel? e.) Felróhatóság esetén fennáll-e a vétkesség, és ha igen, milyen mértékben? f.) A szankcióban meghatározandó joghátrány mértéke miként igazodjon a sérelem nagyságához és a vétkesség mértékéhez?

ad a.) Bármilyen magatartás vagy körülmény, amely tételes jogszabályt sért, valamilyen társadalmi értéket, amely lehet eszmei és lehet tárgyi jellegű is megsért. A belőle eredő sérelem, vagy kár lehet materiálisan nem megállapítható értékű, de lehet pénzben megállapítható. Lehet iszonyatosan nagy jelentőségű és lehet átlagosan jelentős, vagy kevésbé jelentős, de lehet jelentéktelen is. Ebben az első fázisban a sérelem mértékének megállapítására kell törekedni. A mérték azért jelentős, mert befolyásolja a joghátrány nagyságát, és azt is, hogy hányféle joghátrány alkalmazható aszerint, hogy a sérelem hány jogági tételes előírást, illetve hány jogág által védett értéket sért. A kumulációnak tehát már itt jelentkezik a szerepe olyan értelemben, hogy súlyos jogsértés esetén a büntetőjogi szankciót kísérheti polgári jogi és közigazgatási, valamint egyéb szankció is. A kumuláció ugyanis jogágakon átívelő intézmény. A büntetőjogban a többség és a halmazat, valamint az összbüntetés, továbbá a több büntetési nem kiszabásánál jelenik meg, hasonló módon, mint a közszolgálati fegyelmi jogban. Ezen kívül a társadalombiztosításban a több jogcímű nyugdíjra jogosultság, a kártérítésnél a tényleges kár és az eszmei kár, valamint a sérelemdíj együttes alkalmazása tekintetében,

¹⁸ Prugberger – Nadas György: i. m. 425-429. p.; Prugberger Tamás: Kritikai megjegyzések a bírósági szervezet tervezett módosításáról. In Magyar Jog, 1997/2. szám, 82-86. p.; Uő: A munka, a közszolgálati és a társadalombiztosítási szaktörvények átalakításának terve a közszolgálati jogviták eldöntésén keresztül. In Magyar Jog, 2015/1. szám, 27-34. p.

¹⁹ Ibid.

továbbá a közigazgatási szankció mellett, ha fennáll a kártérítésre kötelezés lehetősége is.

ad b.) Ezt követi a sérelemforrás feltárása, vagyis annak kikutatása, hogy mi vagy ki idézte elő a tételes jogi sérelmet, amely mögött mindig valamilyen jogilag védett tárgyi vagy eszmei érték megsértése, tönkretétele húzódik meg. E vonatkozásban a felelősség létére, vagy nem létére két körülményt szükséges figyelembe venni. Az egyik az, hogy beállhat természeti katasztrófából egy olyan óriási kár, amiért senki, sem állami alakulat, sem bármilyen nagyságú és működésű intézmény, illetve jogi személy, sem természetes személy nem vonható felelősségre. Ilyenkor a „casum sentit dominus” elve alapján az államnak, az államok szövetségének kell a katasztrófából származó kárt eliminálnia, anélkül, hogy felelős lenne. Ilyenkor szóba jöhet a károk enyhítésére irányuló közadakozás, közmunka, természetes személyek, jogi személyek és államok segítségnyújtása, donációja, ami összefügghet ellentételezésképpen az állam részéről a résztvevők irányában, pozitív jogkövetkezmény alkalmazásával (jutalmazás). Ennek lehet egy olyan variációja is, amikor a természeti katasztrófa, pl. földrengés okán atomreaktor sérül. A magyar jog más államok jogához hasonlóan a radioaktivitással dolgozó üzemek birtokosát atomkárok esetében abszolút felelősséggel terheli. Kérdés, hogy ilyen esetben is fennáll-e az üzembirtokos felelőssége vagy sem. Szerintünk ilyen esetben az abszolút felelőssége nem áll fenn, mert nem az üzemműködés okozta a kárt. A másik eset az, amikor a tételes jogsértés formálisan fennáll, de azt nem kísérte sem eszmei, sem valóságos sérelem. Tipikus esete ennek az, amikor szerződésszegésre úgy kerül sor, hogy a szerződés valamelyik partnere felelős a szerződés megghiúsulásáért vagy hibájáért, de abból bárkinek kára, hátránya nem keletkezett. Tipikus esete ennek az, amikor a vevő az autószalonból kigurul az autószalon udvarára és ott észreveszi, hogy a fék hibás. Még a helyszínen azonnal reklamál. Kár nem keletkezett. Polgári jogi kártérítésre nem kerül sor, de a szerződés reparációjára igen. Ehhez hasonló helyzet bármely szerződésnél előfordulhat, jogosulti, kötelezeti késedelem, hibás dolog átadása esetén, de ugyanígy olyan esetben is, amikor valakinek valamilyen tevékenységet kellett volna ellátnia, de azt elmulasztotta és ebben vétkes, de szerencsére ebből hátrány vagy kár senkit sem ért. Ilyen helyzetek elsődlegesen a polgári jogban a munkajogban és a közszolgálati jogban, de bármilyen dare, facere vagy praestare szerződésnél is előfordulhatnak. Ezekben az esetekben, ha egyéb sérelem vagy kár nem keletkezik, Asztalos László szerint a szankció az elcsúszott joghelyzet fizikai vagy eszmei helyreállítására történő kötelezésben jelentkezik. Asztalos László a szankció e kettős formáját a polgári jogra és ott is elsődlegesen a szerződési jogra vonatkoztatja.²⁰ Ugyanígy fennállhat ez a szerződésen kívüli viszonyoknál is. Pl. a gyermek a szülő felügyeletének mulasztása miatt az autó elé szalad, de a sofőrnek sikerült megállnia, és nem történt baj, vagy bármilyen közigazgatási előírás (tűzvédelmi, egészségvédelmi stb.) elmulasztása esetén a közigazgatási bírság és a mulasztás pótlására való kötelezés, ami tényleges kár előidézése nélkül is fennáll, ilyen jellegű szankció. Az ilyen jellegű, csupán tételes jogi sértéssel összefüggő szankció azonban, ha nem is következett be jogvédett tárgy sérelme, de lehetősége bekövetkezhet, méghozzá jelentős sérelemmel járva, közigazgatási, sőt büntetőjogi szankcióval járhat. Tipikus esete ennek az ittas vezetés közlekedésrendészeti, súlyosabb esetben büntetőjogi szankcióval való sújtása.

ad c.) A tételes jogi konkrét normasértés és a felelősség megállapítása szempontjából releváns okozati összefüggés elméleti irodalma túlnyomóan a büntetőjoghoz és a polgári joghoz kötődik. A német jogirodalomban mind a büntető jogirodalomban, mind a polgári jogirodalomban a kauzalitás kérdése mind a cselekvés, mind a mulasztás vonatkozásában részletes feldolgozást nyert, részben ráépülve a „causalitas” természettudományi összefüggéseire. Azért csak részben, mert a mulasztás okozatosságát a természettudomány tagadja és nem fogadja el, mert, ha az okozati láncolatba nem avatkozik be valamilyen

²⁰ Asztalos László: A polgári jogi szankció. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1966, 11-12. §§

természeti körülmény, az okozati láncolat zavartalanul fennáll továbbra is.²¹ Más a helyzet azonban a társadalmi viszonyok történése terén, mert ott a mulasztás esetében a természettudományi okozati folyamathoz hasonlóan a történés zavartalan, de ezt a zavartalan folyamatot értékelve a zavartalanság káros eredményhez vezet, és ezért az abba történő beavatkozás elmulasztása esetén a káros folyamat tovább folyik társadalmilag káros, jogilag pedig jogellenes eredményt előidézve. Ezért a mulasztás alanya, ha a jogellenes láncolat folyásának teret enged, felvetődhet a felelőssége. Ezt a kérdést Losonczy István a büntetőjog vonatkozásában részletesen feldolgozta, polgári jogi vonatkozásban pedig Szalma József, aki a polgári jogi okozatosságról és felelősségről szóló monográfiájában Losonczyhoz hasonlóan a német jogirodalom alapján arra utal, hogy a „kauzalitás-elmélet azért engedi meg a mulasztáson alapuló okozatosságot, mert az adott mulasztás jogilag releváns”.²² Ez lenne a negatív okozati összefüggés, amelyet mindkét magyar szerző a gazdag német és részben francia irodalmat a saját művébe bedolgozva írta meg. Ez jellemző arra a két monográfiára is, amelyekben a jogilag releváns okozatossági problémát a két jogágra nézve Magyarországon a XX. század első felében írták meg, amelyek közül az okozatosság büntetőjogi problémáiról szóló mű Balás P. Elemértől származik, míg a másik Kauser Lipóttól, aki a kártevés okozatosságát dolgozta fel.²³ Újabban a két jogágot érintően Magyarországon az okozatosság büntetőjogi vonatkozásait a 2017-es kiadású többszerzős büntetőjogi tankönyv, míg a polgári jogi problémáit igen részletes német, francia és svájci szakirodalom összehasonlító jellegű feldolgozásával Szalma József a már előbb citált monográfiájában adta közre.²⁴ A két jogágot összekötő magyar jogelméleti irodalom e témakörből csak a XX. század első feléből van Losonczy István tollából,²⁵ újabb viszont nincs, amely hangsúlyozná, hogy az okozati összefüggés problematikája jogágazatok között átívelő jogelméleti problematika. Hiány egyúttal az is, hogy nincs sem monográfia, sem önálló tanulmány formájában feldolgozva a közigazgatási felelősséggel összefüggő okozati összefüggés, ami releváns a szak-közigazgatási felügyelet és ellenőrzés területén nem egyszer korrupcióval összefüggő mulasztások, valamint a gazdaság különböző területein működő természetes és jogi személyek (cégek) szakigazgatási előírások terén fennálló gyakran korrupcióval összefüggő mulasztások, valamint rendészeti közigazgatási szabálysértések terén. Mindez gyakran polgári jogi, legtöbbször kártérítési és büntetőjogi jogsértésként megjelenve jogsértésként e két jogágnál jelentkező okozati összefüggéssel is találkozhat.

A jogilag releváns okozati összefüggés megállapításánál újabban a germán és a magyar jogrendszerben is egyre erőteljesebben előtérbe kerül a tényleges kauzalitás vizsgálata a korábbi pszichológiai kauzalitással szemben, ahol a kauzalitással egyforma jelentőséggel értékelték a következménnyel összefüggő kívánságot, valamint érdeket és tudatosságot, egyszóval a vétkeiséget. A frankofon jogrendszer ezzel szemben elsődlegesként az okozatosságot keresi és állapítja meg, és csak azután, másodlagosan vizsgálja a pszichés és a tudati hátteret. A cselekmény és az eredmény közötti okozati összefüggés megállapítására elsődlegesen a „conditio sine qua non” elmélet szolgál. Több ok fennforgásának a lehetősége

²¹ Szalma József: Okozatosság és polgári jogi felelősség. Novotni Alapítvány, Miskolc, 2000, 30. p.

²² Losonczy István: A Mulasztás I. A mulasztási bűncselekmény okozatossága. Dunántúli, Pécsi Egyetemi nyomda, Pécs, 1937.; Szalma József: Okozatosság és polgári jogi felelősség. Miskolci Egyetem – Novotni Alapítvány, Miskolc. 2000, 28-30. p.

²³ Balás P. Elemér: Az okozatosság büntetőjogi problematikája. Budapest, 1936.; Kauser Lipót: A kártevés okozatossága. Budapest, 1939.

²⁴ Csemáné Váradi Erika – Görgényi Ilona – Gula József – Horváth Tibor – Jacsó Judit – Lévai Miklós – Sántha Ferenc: Magyar büntetőjog, általános rész. Wolters Kluwer, Budapest, 2017.

²⁵ Losonczy István: Jogfilozófiai előadások vázlata. Pécs, 1948. Könyvmat, III. rész, I. fejezet 1. cím 1-5 §§.; Uő: Egy realista jogfilozófia alapvonalai. Pécs, 1948. Gépirat. II. rész, 1. fejezet, 1-3. cím. Mindkettőt együtt újra kiadta Varga Csaba (szerk.): Losonczy István: Jogfilozófiai előadások vázlata + függelék: Egy realista jogfilozófia alapvonalai. Szent István Társulat, Budapest, 2002, 127-141. és 250-252. p.

esetén az „adequat causalitas”, vagyis a közvetlen ok a kiválasztási elmélet alkalmazásával oldható meg. Emellett azonban még abból a szempontból is problematikus a „conditio sine qua non” elmélet, hogy azzal csak visszamenő jelleggel lehet a bizonyosságot megállapítani, azt azonban nem lehet vele megállapítani, hogy a döntés milyen eredményt hozna a jövőt illetően. Eklatánsan mutatja be ezt a helyzetet Szalai Ákos a Polgári Jog 2017/1. számában megjelent tanulmányában, ahol felveti azt, hogy az orvos döntése a jövőt illetően az egészség javulása helyett inkább annak romlásához vezetne. Ez a bizonytalanság a valószínűsítőtesztrel, ha nem is oldható fel, azonban jelentősen csökkenthető. Szalai Ákos példaként felhívja azt, hogy ha nem állapítható meg a „conditio sine qua non” alapján, hogy az orvos döntése növelte az egészségromlás esélyeit, a valószínűsítőtesztrel valószínűsíteni lehet, hogy fennáll-e az okozati összefüggés, vagy sem. A kiválasztott példa alapján Szalai Ákos úgy látta, hogy az orvos döntése valószínűleg növelte az egészségromlás esélyeit. Utalt egyúttal arra is, hogy Menyhárd Attila „rászokás” elmélete sokban hasonlít a valószínűsítőtesztrel²⁶. A valószínűsítőtesztrel elmélet a kiválasztási elméletnél akkor válik jelentőssé, amikor az okozati láncolat túl hosszú és abba bekapcsolódik egy másik oktevényező, okforrás is. Korábban ilyen esetekben az okozati láncolat lehetőség szerinti átvágása volt a jellemző az előreláthatóság alapján. Újabban azonban a láncolat kiszélesítése a jellemző, amire utal a valószínűsítőteszt egyre gyakoribb alkalmazása is, ami a generál és a speciál preventív szempontokkal függ össze. Ez a környezetvédelmi kártérítési láncolat egészére kiterjed. Mindenki felelőssége a láncolatban a maga részvételi arányában történt szereplése szerint fennáll.²⁷

A jogelmélet a kauzalitás tanával összefüggésben tárgyalja az akaratszabadság problematikáját is, ahol az egyik szélsőséges nézetet a teljes akaratszabadság, az indeterminizmus, míg a másikat az akaratszabadság teljes hiánya, a determinizmus képviseli. Ontológiailag és gnoszeológiailag is mindkettő tarthatatlan. Az embert determinálja születésekor már meglévő az a karaktere, amit a törzsfelődése során őseitől örököelve magával hozott (autogenezis). Ezt befolyásolja a belsőnek mondható szülői-családi nevelés, valamint a külső, pedagógiai nevelés a bölcsődétől elindulva az iskoláig, sőt egyre többeknél a főiskoláig. Ezen túlmenően külső spontán nevelői hatás, ahogy az embernek a társadalmi környezetben belül igazodnia kell (filogenezis). Mindez, vagyis az ember társadalmi környezete jelentősen alakítja az ember magával hozott jellemét, gondolkodását, ugyanakkor fennáll az akarat-, és választási szabadsága is részben a családi és a pedagógusi intézményi nevelés és részben a társadalmi gyakorlatban szerzett tapasztalatai alapján. Következésképpen a választási szabadság alapján elkövetett jogsértés a szankcionálást, vagyis a joghátrány alkalmazását megalapozza. A tömegpszichózis L’Bonn és más pszichológusok és szociológusok nézetei alapján jelentősen befolyásolja az ember jellemét és választását, általában negatív irányban (dekortikálódás), de választási szabadsága fennáll ilyen esetben is. Ezért, ha jogsértése okszerűen bebizonyosodik, egyéb tényezők megléte esetén a felelősségre vonás lehetősége fennforog. Hasonló a helyzet a párttagság esetében is, mert determinálja a párttagot a pártálláspont, de lehetősége van arra, hogy ha nem tetszik benne valami, kilép a pártból. Hasonló a helyzet a különböző érdekvédelmi testületek esetében is. A determinálás irányába történő befolyás végett hangoztatta Bourdieu francia szociológus azt, hogy társadalomtudós ne legyen se párttag, se érdekvédelmi testületi tag, mert elveszti a kutatásához szükséges objektivitását, pártatlanságát. Más a helyzet a politikusnál, akinél az általa képviselt politikai nézet irányába történő elhajlás természetes, de ha hatalmi helyzetével mások vagy a köz kárára visszaél, felelősségre vonható (ld. Nürnbergi per).²⁸ A kényszer és a fenyegetés is jelentősen

²⁶ Szalai Ákos: Okozatosság a kártérítési jogban – Joggazdasági megfontolások. In Polgári Jog, 2017/1. sz. 1-19. p.

²⁷ Hager, Günter: Europäisches Umweltshaftungsrecht. In Zeitschrift für europäisches Privatrecht. 1997/1. szám.

²⁸ Péteri Zoltán: Az újjáéledt természetjog néhány jogelméleti kérdése a második világháború után. In Állam- és

befolyásolhatja az akarat- és a választási szabadságot olyannyira, hogy az jelentősen eltérítheti az okozatossági láncolatot, amit itt is szükséges értékelni és nemcsak a vétkességnél, mivel a germán jogrendszerekben is a jogsértésekkel kapcsolatos felelősség vonatkozásában az okozati összefüggés kerül előtérbe és csak másod sorban jelenik meg a vétkesség.

ad d.) Ha a jogértés egy vagy több okozója és annak következménye közötti adequat okozati összefüggés bebizonyosodik, annak vizsgálatára kerül sor, hogy az okozó(k) részéről fennáll-e „in abstracto” a felelősség, vagy sem. Vagyis a jogsértés felróható az elkövető(k) részére vagy sem. A felróhatóság kritériuma az 1959. évi korábbi magyar Ptk.-ban a kártérítési felelősségnél nem szerepelt. A kár és egy vagy több okozójának megállapítását követően azonnal a felelősség és a vétkesség vizsgálata került előtérbe. Az 2012. évben hatályba lépett új Ptk. vezette be a felróhatóság intézményét, amely a büntetőjogban a bűnösség kritériumának felel meg. Azokban az államokban, ahol a büntető eljárásban ismert az esküdtszék intézménye (angolszász jogrendszer), az esküdtszék csak a bűnösség kérdésében dönt. Ha az esküdtszék bűnösnek tartja az elkövetőt, a büntetőbírószak már az esküdtek közreműködése nélkül fogja megítélni a bűnösség jellegét és fokát. A hazai közigazgatási jogban is látensként létezik a büntetőjogi bűnösség analógiájára vétkességként kezelt kategóriája. Ha pl. a hatósági szerv részére elő van írva, hogy meghatározott időszakokon belül hányszor kell a hatás-, és illetékességi körébe tartozó cégeket a helyszínen ellenőrizni, amit viszont munkatársak leépítése miatt nem tud teljesíteni, az ilyen szakigazgatási szerv vétkessége nem áll fenn, és sikeresen ki tudja magát menteni jogállami körülmények között. A közigazgatási szerv által történő bírság-kiszabási eljárásban pedig a bírságot elszenvető ügyfél esetében merül fel a vétkesség a büntetőjogi bűnösség analógiájára. Ha pedig az ügyfél a közigazgatási szervet, vagy a közigazgatási szerv az ügyfelet perli kártérítés címén, a vétkesség helyett a felróhatóság jön számításba. A bűnösség, a vétkesség és a felróhatóság lényegében ugyanaz a kategória, csak jogterületenként másként nevezik.

A jogsértést az adequat okozati összefüggés alapján elkövető egy vagy több jogalany e „hármast” kategória, vagyis alternatíván a bűnösség, a vétkesség vagy a felróhatóság alól mentesül és a felelősség nem állapítható meg két esetkörben. Az egyik a természetes személyek esetében áll fenn, amikor hiányzik teljes mértékben a cselekvőképesség, vagyis amikor az elkövető cselekvőképtelen. A másik eset az, amikor olyan kár vagy jogsértés áll elő, ami az elkövető érdekkörében, annak hibáján kívül áll elő, de sem az elkövető, sem más elhárítani nem képes. Ez az ún. „vis maior”, vagyis az erőhatalom esete. Ez nemcsak polgári jogi kártérítési kategória, hanem büntetőjogi és közigazgatási kategória is.

Természetes személy cselekvőképtelen jogsértése esetén mentesül a jogi felelősségre vonás alól, kivéve, ha saját hibájából válik azzá. Pl. öntudatlanságig leissza vagy bedrogozza magát és ilyen állapotban elesve feldönt az utcán egy gyerekkocsit, amelyből a kisgyermek kiesik és megsérül. Egyébként, ha a teljesen cselekvőképtelen testi, főleg pedig szellemi fogyatékossga miatt olyan helyzetben van, hogy időszakonként ismétlődve cselekvőképtelen fázisban van, a felelőssége nem állapítható meg. Ha viszont az ilyen személyt a bíróság cselekvőképességet kizáró gondnokság alá helyezte, felelőssége mind büntető-, mind közigazgatási, mind polgári jogi felelőssége „ex lege” fennálló meg nem dönthető vélelem (praesumptio iuris et de iure) alapján intervallum, vagyis világos időszak alatt sem áll fenn. Helyette a kirendelt gondnok felel abban az esetben, ha mulasztást követett el, vagyis a megelőző okozati folyamatot a jogsérelem megelőzésére nem indította el. Ugyancsak „praesumptio iuris et de iure” alapján ugyanez a szabály érvényesül a 12 éves életkor alatti kiskorú esetében, akinél a cselekvőképtelenség törvényi előírásaként áll fenn, és a bíróság által kirendelt gondnoki funkciót helyette a szülő(k), vagy a gyámhatóság által kirendelt gyám látja el. A kiskorú esetében viszont a büntetőjog egy szigorító kivételt alkalmaz, mivel a büntetőjogi

Jogtudomány, 1962/4. szám, 469-505. p.

felelősséget, az ún. vétőképeséget már megállapítja 9-10 éves kortól. Ilyen eset állt fenn az ezredfordulót követő évek valamelyikén, amikor egy romániai kisgyerek átszökött és Budapesten, a körúton, a villamosmegállóknál, valamint a villamosokon bicskájával több napon keresztül lődörögve, gyerekeket és felnőtteket egyaránt megkéselt, amíg el nem fogták. Ez egy kivételes eset volt, de egyre jobban elszaporodnak az iskolai osztálytársak körében az életkioltásra irányuló agresszivitások már az alsó osztályokban is.

„Vis maior”, vagyis elháríthatatlanság esetében a már mondottak szerint szintén nem áll fenn a felelősség. Ilyen erőhatalom lehet természeti katasztrófa, pl. földrengés, harmadik személy elháríthatatlan magatartása, pl. repülőgéppel sűrű ködös időben a pilóta nem látja a kivilágított gyárkéményt és annak nekimenve a széteső gyárkémény darabjai a tetőt áttörve az üzembe, valamint az utcára esnek. Munkások és járókelők, parkoló gépkocsik sérülnek meg. Az üzembirtokos nem felel, csak úgy, mint a földrengések okán összedőlt házak tulajdonosai a lakásbérlők irányában sem. Ugyanez a helyzet, ha valaki öngyilkosságot elkövetve a vonat elé veti magát. Ez a szabály a veszélyes üzemi felelősségből alakult ki, ahol viszont veszélyes üzemi, sőt üzem nélküli tevékenységet folytatónak az átlagosnál nagyobb, ún. objektív felelőssége van, amely összefügg az átlagosnál nagyobb kárveszély viselésének a kockázatával, ami mind kifelé, mind az alkalmazottai irányában felelősségnövelő tényező. A germán jogrendszerekben, így mindenekelőtt Németországban, Ausztriában, Svájcban, Magyarországon, valamint Csehországban és Szlovákiában a felfokozott és csak a „vis maior” fennállásával kimenthető objektív felelősség érvényesül, ami ma már kiterjed minden olyan tevékenységre, ami nagy és nehezen helyrehozható, valamint nagy költséggel, károsodással jár. Így került minden környezeti károsodás veszélyével járó tevékenység, pl. a bányászat a veszélyes üzemi objektív felelősség körébe, ami a radioaktív tevékenységet végzőknél kimentésre lehetőséget nem adó abszolút felelősséggé szélesedett ki. Az Amerikai Egyesült Államokból kiindult környezetvédelmi felelősség mindenkire kiterjed, aki a környezeti kárcelekményével elindított egy károkozó folyamatot, és abban minden résztvevőt objektív felelősség terhel.²⁹ Vagyis mindenki egyformán felelős felróhatóság vagy vétkesség, sőt bűnösség alapján, aki a környezeti károkozási folyamatban részt vett. Csak Csilla ezt mélyen igazságtalannak tartja. Mi egy közbülső megoldás mellett foglalunk állást, miszerint a felelősség a környezeti károkozási láncolatban azokra terjedjen csak ki, akik a károsító okozati folyamatban jelentős szerepet játszottak.

Önmagában a felróhatóság azt jelenti, hogy a jogsértés és annak egyik fő jellemzője és leggyakoribb esetének okozati forrása, vagyis okozója nem tárgyi körülmény, hanem jogalanytól, természetes személytől és/vagy jogi személytől származó magatartás, cselekvés vagy mulasztás, ám a mentesítést jelentő említett körülményeket leszámítva jogilag releváns társadalmi rosszallás kiváltására alkalmas. Emiatt a jogsértő magatartás tanúsítóját jogilag releváns felelősség terheli. A felelősség a már említettek szerint lehet egyéni és többes aszerint, hogy a jogsértő okozatot hány jogalany váltotta ki. Ha több természetes vagy jogi személy, akkor a magyar tételes jog szerint a csak emberi felelősség tekintetében ítélezhető büntetőjog kivételével szándékosság esetén a felelősség egyetemleges, gondatlanság esetében pedig a vétkesség arányában áll fenn. Ha pedig a vétkességi arány nem állapítható meg, akkor a kollektív felelősség egyenlő arányú osztott felelősséggé alakul. Szalma József ezt a nyugat-európai szabályozással ellentétes megoldást – helyt állóan – nem tartja szerencsésnek, méltánytalansága miatt. Ha ugyanis a jogsértés elkövetése több szereplős, a német és a francia jog nem alkalmaz egyforma, többnyire maximális mértékű joghátrányt valamennyi elkövetőre még szándékosság esetében sem, hanem azt vizsgálja, hogy a jogsérelemben szándékosan résztvevők közül ki, vagy kik a főszereplők és kik a mellékszereplők. Ennek figyelembe

²⁹ Hager, Günter: Haftung für Umweltschaden. In Czehowski – Hendlér (Hrsg.): Umweltsrecht in Mittel-, und Osteuropa. Warschauer Gespräche zum Umweltsrecht. Boorberg Verlag, Stuttgart – München – Hannover – Berlin, 1992, 137-150. p.

vételével szándékosság esetében is változhat a szankció kiszabásánál a joghátrány mértéke. Ezen kívül csak igen durva szándékos vétkek esetén kerül sor mind a német, mind a francia jogban osztott felelősség helyett egyetemleges felelősség megállapítására. Mechanikus egyetemleges felelősség esetén – ahogy helytállóan Szalma is kifejti – a jogosult a regressz igényét az esetek többségében nem a jogsértés főszereplőjének nyújtja be általában kártérítésre, vagy sérelemdíj megfizetésére szóló bírósági ítélettel megállapított igényét, hanem a legvagyonosabbtól igényli akkor is, ha az összes elkövető közül az ő szerepe volt a legenyhébb a szándékosnak minősülés ellenére.³⁰ Ennél fogva a nyugat-európai államok jogrendszerébe főszabályként többek szándékosan elkövetett együttes jogsértése esetében is a szankció mértékének a megállapítása tekintetében egyéni elbírálásra és osztott felelősség megállapítására kerül sor.³¹ Helyes lenne, ha ezt a megoldást a magyar felelősségi jog is átvinné.

Ami mármost a felelősséget illeti, a felelősség mértékét két különböző tényező befolyásolja. Az egyik a vétkek és annak jellege, a másik pedig a kockázat. Először a vétkekkel és annak jellegével foglalkozunk. Főszabályként a vétkek szorosan összefügg a felelősséggel. Vétkes csak az lehet, aki a jogértésért felelős. Előfordul azonban, hogy aki a jogsértést elkövette, felelős lenne, ha vétkek is terhelné, viszont vétkei nem áll meg. Tipikus esete ennek az olyan megbízás nélküli ügyvitelként, vagy a nélkül is elkövetett károkozás, amellyel nagyobb kár, vagy veszély elhárítására került sor, vagy egy rablógyilkosság elhárítása érdekében történt olyan beavatkozás, ahol a rablógyilkos az életét veszti. Ennek egyik formája lehet a jogos védelem, a polgári jogban pedig a jogos önhatalommal a lopott tárgy erőszakos visszavétele a tolvajtól, ha a tulajdonos véletlenül meglátja a tolvajt és rajta az ellopott ékszert, vagy a tőle ellopott autóba éppen beszállni akaró sofőrt. A vétkek kritériuma nem egyforma jelleggel jelenik meg az egyes jogágakban. Míg a büntetőjogban és talán a közigazgatási jogban a természetes személyeket érintő bírságolásokkal kapcsolatos közigazgatási eljárásokban, valamint a közszolgálati fegyelmi eljárásoknál a vétkek jellegének a meghatározásánál erősebben motiváló tényezőként a természetes személyeket érintően a belső pszichikai emocionális és racionális indítékek jelennek meg és így súlyozva ezeket a szubjektív tényezőket nagyobb mértékben veszik figyelembe, mint a felelősség okozatossággal kapcsolatos körülményeit. Ezzel szemben a vagyoni jogviszonyoknál pont fordított a helyzet. A felelősség vétkei jellegének minősítésénél nagyobb súllyal esnek latba az okozatosság objektív körülményei, mint az itt említett szubjektív kritériumok. Eme általános vonás azonban erőteljesebben mutatkozik meg az első irányvonalat érintve a Magyarországot is érintő germán jogrendszerrel, míg a második irányvonalat érintve a frankofon jogrendszer esetében. A két irányvonal közötti különbség azonban tendenciózusan zsugorodik. Helytállóan mutat rá Szalma, hogy a kártérítési felelősségnél az objektív felelősségi kör kivételével főszabály szerint szükséges a vétkek bizonyítása, azonban „a legtöbb jogrendszerben ennek ellenére nem minősítik az objektív felelősséget külön felelősségi alakzatnak annál fogva, tényszerűen a veszélyes üzemek és dolgok gyakorisága folytán az objektív felelősség szinte egyenrangú helyet foglal el a szubjektív felelősség mellett.”³²

A germán jogrendszerben nemcsak a büntetőjogban, de a közigazgatási jogban, valamint a munka- és a szolgálati jogviszonyban, továbbá a polgári jog más területein is (pl. öröklésnél a kitagadási okoknál) a szándékosság és annak direkt (egyenes) és indirekt (közvetett), valamint eshetőleges (eventualis) formájának jelentősége van. Míg a német jogban az egyszerű szándékosság (Vorsatz), pl. szándékos (directus és eventualis) károkozás esetében mérséklésnek helye van, és csak akkor nem mérsékel a bíróság, vagy csak igen csekély

³⁰ Szalma József: A kárfelelősség alapelvei. L'Harmattan, Budapest, 2023, 123-138. p.

³¹ Uo.

³² Uo. 105. p.

mértékben, ha a szándékosságot bosszú, fondorlat vagy csalárdság (Arglist) motiválja. Gondatlanságnál (Fahrlässigkeit) is a német jog megkülönböztet – miként a magyar is – enyhe (leichte Nachlässigkeit oder Fahrlässigkeit), átlagos (Nachlässigkeit oder Fahrlässigkeit) és súlyos gondatlanságot (grobe Fahrlässigkeit).³³ Gondatlanságnál a szankció, azon belül legtöbbször a kártérítés mérséklésénél a gondatlanság e fokozatait jelentős mértékben figyelembe veszik nemcsak a büntetőjogi büntetés kiszabásánál, hanem a más jogágakat érintő szankciók alkalmazásánál is. Ezzel szemben a Franciaországban a felelősség elbírálásnál a vétkességet az okozatossághoz képest erősen másodrendű tényezőként veszik figyelembe. Azt azonban nem lehet mondani, hogy teljes mértékben objektív felelősség érvényesülne Franciaországban, viszont a vétkességnek mind a szándékos (dolus), mind a gondatlan (negligentia) formája csak jóval kisebb mértékben befolyásolja a felelősség meghatározásánál az okozati láncot, mint a német és akár a magyar jogban.

Hasonlóképpen kétféle értékelés ismeretes a német és a francia jogban a kockázat értékelése tekintetében is. Míg a kockázat átlagosnál nagyobb mérvű fennállása az üzemi működés, valamint a nagy károkat előidézhető természeti beavatkozásoknál magával hordja a károkozás veszélyének nagyobb szintjét, bekövetkezésének gyakoriságát, ezeken a területeken a német jog vétkességtől független, objektív felelősséget állapít meg, és ugyanígy a magyar jogi szabályozás is, a többi germán jogrendszerhez tartozó államokhoz hasonlóan. Miként már erről szó esett, ebben a körben a kimentés átlagos lehetősége szűkebb, és csak a „vis maior” körébe tartozó eseményekre terjed ki. Ezzel szemben a francia jogban az objektív felelősség körének a nagyobb kockázati tényezőtől függő ilyen körülhatárolása ismeretlen, mivel a felelősségnek elsősorban a kauzalitási alapon fennálló nyugvása miatt a nagyobb kockázati veszéllyel járó tevékenységeknél a vétkességnek enyhébb elbíráláshoz vezethet az értékelése.³⁴

Ugyanakkor minden jogrendszer méltányosan kezeli azt a helyzetet, amikor valami tevékenység más érdekében történő elvégzése fokozott veszéllyel járhat. Ilyen esetben a magasabb kockázat vállalása folytán előálló károk viselése alól a károkozó mentesül, vagy az átlagosnál lényegesen enyhébb elbírálásra kerül sor részben a bírói gyakorlat oldaláról, részben pedig már előre „ex lege” rögzítve. Ez utóbbi eset áll fenn a munkaviszonyból eredő kártérítési felelősségnél a vizsgált német és francia jogon túlmenően valamennyi európai állam esetében.³⁵ Ugyanakkor, aki miatt a munkát végzőnek a munkaviszonyban nagyobb a károkozási kockázata, az a munkáltató, aki a munkavállalójával szemben az átlagosnál nagyobb kárfelelősséget köteles „ex lege” viselni, és ezért a munkáltatót mindenütt – kivéve újabban Magyarországot – mindenhol vétkességtől független objektív felelősség terheli, kivéve, ha a munkavállaló saját hibájából károsodott, és a munkáltató a kárt elhárítani képtelen.³⁶ Jogdogmatikailag a kötelezettségi szerkezet hasonlósága következtében a teljesen cselekvőképtelen és a korlátozottan cselekvőképes kiskorú személy károkozó jogsértése esetében a szülő, valamint a gyám, továbbá a bíróság által gondnokság alá helyezett hasonló állapotú nagykorú esetében a kirendelt gondnok felelősségét enyhébb fokú vétkesség alapján indokolt elbírálni. Ennek indoka, hogy ellentétben a munkáltatónak a munkavállalóval szembeni üzemen belüli felelősségével, ahol a munkavállaló minden lépése ellenőrizhető, nincs hasonló helyzetben általában sem a szülő, sem a gyám. Nem várható el tőlük, hogy egyéb elfoglaltságuk mellett a reájuk bízott személy minden lépését figyeljék. Ez vonatkozik az olyan

³³ A vétkességi kategóriák rendszere a germán jogrendszerben elkülönül a többitől: bűnösség (Schuldigkeit), szándékosság (Vorsätzlichkeit), gondatlanság (Fahrlässigkeit) – egyéb jogellenességeknél vétkesség (Fahrlässigkeit, culpa): súlyos (Gravis, Lata), kevésbé súlyos (Gravior), enyhe (levis), egészen enyhe (levissima). Prof. Dr. Theo Mayer-Maly előadása a Miskolci Egyetem Jogi Kara Civilisztikai Intézetében 1989.

³⁴ Szalma 2023: Hatodik Rész, 295-340. p.

³⁵ Prugberger – Nádas: i. m. 285-302. p.; Nádas – Prugberger: Jogkövetkezmények és szankciók a munkával összefüggő jogviszonyok körében. Debreceni Egyetem, Állam és Jogtudományi Kar, Debrecen, 2019, I. 5-8. § 27-60. p., II. 1-3 § 67-79. p.

³⁶ Prugberger – Nádas: i. m. 312-323. p.; Nádas – Prugberger: i. m. I. 5-8. § 27-60. p., II. 1-3 § 67-79. p.

munkavégzés esetére is, ahol a munkát végző nem áll közvetlenül a munkáltató látókörében, pl. a gépkocsivezető, aki szabálysértést elkövetve karambolozik, és kárt okoz. Megítélésünk szerint hasonló a helyzet az olyan testi és szellemi, valamint pszicho-szociális fogyatékosággal élő személyeket támogató mentor esetében, akit a cselekvőképességet korlátozó gondnokság alá helyezés mellőzhetősége esetén a gyámhatóság rendel ki, amely intézmény az Egyesült Királyságból és Németországból került átvételre az új magyar Polgári Törvénykönyv megalkotása során.³⁷

Összegezve a joghátrány egyedi kiszabására irányuló szankcionálással összefüggő jogalkalmazásnál is irányadónak szükséges tekinteni mindazt, amit a jogszabálynál és annak megalkotásával kapcsolatosan kifejtettünk, vagyis azt, hogy a közfelfogás szerint igazságosnak és méltányosnak tartott elvárásnak, vagyis az aequitas-nak is megfeleljen a jogalkalmazás, összhangban állva a generális és a speciális prevenció biztosításával. Ennek az elvnek kell érvényesülnie a jogalkalmazó részéről a jogforrás alkalmazása olyan értelmezésének, amelyen az írott szövegen felül a bírói, illetve a közigazgatási jogalkalmazó racionális és emocionális jogtudata összhangban legyen a közvélemény konstruktív felfogásával, aminek különösen a hézagpótló jogértelmezésnél van különös jelentősége.

Irodalomjegyzék

Antalffy György – Samu Mihály – Szabó Imre – Szotáczy Mihály: Állam- és jogelmélet. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1970.

Asztalos László: A polgári jogi szankció. Budapest, 1966.

Balás P. Elemér: Az okozatosság büntetőjogi problematikája. Budapest, 1936.

Csemáné Váradi Erika – Görgényi Ilona – Gula József – Horváth Tibor – Jacsó Judit – Lévai Miklós – Sántha Ferenc: Magyar büntetőjog, általános rész. Wolters Kluwer, 2017.

Fustel de Coulanges Az ókori község. Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó Hivatala, Budapest, 1893.

Hager, Günter: Europäisches Umwelthafnungsrecht. In Zeitschrift für europäischen Privatrecht, 1997/1. szám.Tm

Hager, Günter: Haftung für Umweltschäden. In Czehowski – Hendlér (Hrsg.): Umweltsrecht in Mittel-, und Osteuropa. Warschauer Gespräche zum Umweltsrecht. Boorberg Verlag, Stuttgart – München – Hannover – Berlin, 1992, 137-150.

Hamza Gábor: Az európai magánjog fejlődése. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2002.

Hartmann, Nicolai: Teleológiai gondolkodás. Akadémia Kiadó, Budapest, 1961.

Jakab Nóra: A margón és azon túl. Az intellektuális és pszichoszociális fogyatékosággal élő emberek cselekvőképességéről. Novotni Kiadó, Miskolc, 2014.

³⁷ Ld. Jakab Nóra: A margón és azon túl. Az intellektuális és pszicho-szociális fogyatékosággal élő emberek cselekvőképességéről. Novotni Alapítvány, Miskolc, 2013.; Uő: A munkavállalói jogalanyiség munkajogi és szociális jogi kérdései, különös tekintettel a megváltozott munkaképességű személyekre, Bíbor Kiadó, Miskolc, 2014.

Jakab Nóra: A munkavállalói jogalanyiség munkajogi és szociális jogi kérdései, különös tekintettel a megváltozott munkaképességű személyekre, Bíbor Kiadó, Miskolc, 2014.

Kauser Lipót: A kártevés okozatossága. Budapest, 1939.

Kelsen, Hans: Tiszta jogtan. (ford.: Bibó István) (szerk.: Varga Csaba) Bibó István Szakkollégium Kiadása, Budapest, 1988.

Kiss Géza: Interpretatio és szokásjog a római magánjogban. [In Pauer Imre (szerk.): Értekezések a társadalmi tudományok köréből] MTA II. Osztály kiadása, Budapest, 1909.

Losonczy István: A mulasztás I. A mulasztási bűncselekmények okozatossága. Dunántúli, Pécsi Egyetemi Nyomda, Pécs, 1937.

Losonczy István: Jogfilozófiai előadások vázlata + Függelék: Egy realista jogfilozófia alapvonalai. Szent István Társulat, Budapest, 2002. (Sajtó alá rendezte: Varga Csaba)

Maine Sumner Henrik: A jog őskora MTA. Könyvkiadó Hivatal. Budapest, 1875.

Nádas György – Prugberger Tamás: Jogkövetkezmények és szankciók a munkával összefüggő jogviszonyok körében. Debreceni Egyetem ÁJK, Debrecen, 2019.

Peschka Vilmos: A modern jogfilozófia alapproblémái. Gondolat Kiadó, Budapest, 1972.

Peschka Vilmos: Max Weber jogszociológiája. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1875.

Peschka Vilmos: A jogszabályok elmélete. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979.

Peschka Vilmos: Jog és jogfilozófia. KJK., Budapest, 1979.

Péteri Zoltán: Az újjáéledt természetjog néhány jogelméleti kérdése a II. Világháború után. In Állam és Jogtudomány, 1962/4. szám, 469-505. p.

Pokol Béla: A jurisztokratikus állam. Dialóg Campus, Budapest. 2017.
<https://doi.org/10.59558/jesz.2017.1.143>

Prugberger Tamás – Nádas György: Európai és magyar összehasonlító munka- és közszolgálati jog. Complex Wolters Kluwer Kiadó, Budapest, 2014.

Prugberger Tamás: A jogalanyiség strukturális felfogásának megjelenése és alapproblémái a szövetkezetek gazdasági és szervezeti életében. Szövetkezeti Kutató Intézet, Közlemények 201. Szöveg. Kiadó, Budapest, 1987.

Prugberger Tamás: Kritikai megjegyzések a bírósági szervezet tervezett módosításáról. In Magyar Jog, 1997/2.

Prugberger Tamás: Érdek és érdekegyeztetés a jogban. Bíbor Kiadó, Miskolc, 2002.

Prugberger Tamás: A munka, a közszolgálati és a társadalombiztosítás átalakulásának terve a közszolgálati jogviták eldöntésén keresztül. In Magyar jog, 2015/1.

- Sárközy Tamás: A gazdaságirányítás és a vállalatok. Kossuth Kiadó, Budapest, 1979.
- Sárközy Tamás: A jogi személy elméletének átalakulása. KJK., Budapest, 1985.
- Szabadsfalvi József: A magyar jogbölcseleti gondolkodás kezdetei. Gondolat Kiadó, Budapest, 2011.
- Szabadsfalvi József: Kísérlet az új magyar jogfilozófia megteremtésére a 20. század első felében. Gondolat Kiadó, Budapest, 2014.
- Szalai Ákos: Okozatosság a kártérítési jogban. Jog-gazdasági megfontolások. In Polgári Jog, 2017/1. szám, 1-19. p.
- Szalma József: Okozatosság és polgári jogi felelősség. Novotni Kiadó, Miskolc, 2000.
- Szalma József: A kárfelelősség alapelvei. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2023.
- Varga Csaba: Antológia a század első felének jogelméleti irodalma köréből. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1991.